

P

konferans deęerlendirmesi

Uluslararası Eleştirel Gerçekçilik Birliği Konferansı

E. Attila Aytekin

Uluslararası Eleştirel Gerçekçilik Birliği'nin yıllık konferansı bu yıl 18-20 Ağustos 2000 tarihlerinde Britanya'da Lancaster Üniversitesi'nde yapıldı. Konferansın ana teması "Eleştirel gerçekçilik neyi değiştirir?" olarak belirlenmişti, yani konferansa gönderilecek bildirilerin eleştirel gerçekçiliğin sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerindeki uygulamalarına yoğunlaşması isteniyordu. Sunulan bildirilerin önemli bir kısmı bu çerçeveye oturmakla birlikte, doğrudan kuramsal sorunlara odaklanan bildiriler de oldu. Konferans şu alt temalar etrafında örgütlenmişti: Eleştirel Gerçekçilik ve Uygulamalı Sosyal Bilimler, Eleştirel Gerçekçilik ve Etik, Eleştirel Gerçekçilik ve Marksizm, Eleştirel Gerçekçilik ve Örgüt-İşletme Çalışmaları, Eleştirel Gerçekçilik ve Siyasi Perspektifler, Eleştirel Gerçekçilik ve İstatistik, Eleştirel Gerçekçilik ve Tıp, Eleştirel Gerçekçilik ve Toplumsal Kuram, Eleştirel Gerçekçilik ve Siyasal İktisat. Kısa bir değerlendirme yazısında tüm bu başlıklar altında sunulan bildirilere değinilemeyeceğinden diğer bazı önemli oturumların yanısıra, esasen "Eleştirel Gerçekçilik ve Marksizm" başlığı altındaki oturumlara odaklanacağım.

Konferansın açılış oturumuna Mike Reed ve Roy Bhaskar katıldı. Çalışma alanı örgüt kuramı olan Reed, kendi alanında son zamanlarda görülen eğilimleri, a) söylem analizi yönteminin giderek artan bir geçerlilik kazanması, b) post-modernizmin düzleştirici ontolojisinin derinlik ontolojisi açısından düşünmeyi zorlaştırması ve c) günlük hayata ve yerel olana dair saplantı derecesindeki ilginin bağlantılılık duygusunu ortadan kaldırmakta olması şeklinde özetledikten sonra eleştirel gerçekçi bir perspektifin bu alanda sağladığı yararlar üzerinde durdu. Ona göre eleştirel gerçekçilik; örgütlerin doğru biçimde çalışmasını sağlayan genel bir kavramsal/analitik çerçeve sunmakta, son zamanlarda geri plana atılan bağlantılılık anlayışını gündeme getirmekte ve somut/yerel/mikro olan ile soyut/genel/makro olan arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardım edecek diyalektik bir değişme modeli sağlamaktadır.

Açılış oturumunun ikinci konuşmacısı, eleştirel gerçekçiliğin kurucusu sayılan Roy Bhaskar'dı. Eleştirel gerçekçiliğin temel metinlerinden *A Realist Theory of Science* (1975), *The Possibility of Naturalism* (1979) ve *Dialectic: The Pulse of Freedom* (1993) adlı kitapların yazarı olan Bhaskar'ın 2000 yılında çıkan son kitabı *From East to West: Odyssey of a Soul* konferans boyunca en çok ilgi gören tartışma konularından birini oluşturdu. Konferansın ikinci gününde son kitabı üzerine de bir konuşma yapan Bhaskar, açılış oturumundaki konuşmasında eleştirel gerçekçiliğin genel özellikleri üzerinde durdu. Ona göre eleştirel gerçekçilik bir dogma ya da kapalı bir düşünce sistemi değil, dinamik, çok boyutlu ve genişleyen bir araştırma programıdır, farklı disiplinlerde nasıl gelişeceği de pek çok etmene bağlı olarak değişebilir. Bhaskar daha sonra eleştirel gerçekçiliğin arkasındaki itici gücün, özgür olma dürtüsüyle, insanın özgürlüğünü kısıtlayan her türden 'şeyleştirmeler', 'yapılar' vs. arasındaki bir tür diyalektik olduğunu söyledi.

"Eleştirel Gerçekçilik ve Marksizm" temasının ilk oturumuna Jonathan Joseph ile Marksist devlet kuramı tartışmasının ve düzenleme yaklaşımının önemli ismi Bob Jessop katıldı. Jonathan Joseph "Eleştirel Gerçekçiliğin Marksizme Faydalı Olabileceği Beş Nokta" başlıklı, kendisinin eleştirel gerçekçilikle ilgilenen bir Marksist olduğunu söyleyerek başladığı konuşmasında temel olarak Marksistlerin neden eleştirel gerçekçilikle ilgilenmesi gerektiği üzerinde durdu. Joseph eleştirel gerçekçiliğin kurucu metinleri arasında erken çalışmalar ve geç çalışmalar diye bir ayırım yaparak, erken çalışmaların (özellikle Bhaskar'ın *A Realist Theory of Science* ve *The Possibility of Naturalism* kitapları) Marksizm'le daha uyumlu olduğunu, eleştirel gerçekçiliğin şu anki eğilimi itibarıyla Marksizm'den uzaklaşmakta olduğunu ileri sürdü. Joseph ayrıca, kendisinin Bhaskar'ın *Dialectic* kitabında karşı çıktığı esas şeyin, onun çalışmalarını başından beri diyalektik bir nitelik taşımakla birlikte, bu kitabında yazdıklarıyla birlikte onun diyalektik anlayışının artık sistematik ve kompartmanlara ayrılmış bir diyalektik olması olduğunu söyledi⁽¹⁾. Bob Jessop'un bildirisiyse, "Eleştirel Gerçekçilik, Kapitalizm ve Düzenleme" adını taşıyordu. Düzenleme yaklaşımının öncü çalışmalarının kapitalist üretim tarzının eleştirel gerçekçi bir biçimde analiz ettiğini ileri süren Jessop da Joseph gibi, Bhaskar'ın daha çok erken dönem çalışmalarını dikkate alacağını belirtti. Jessop, eleştirel gerçekçilikle düzenleme yaklaşımını bir araya getirmekteki amacının kapitalizmin eleştirel gerçekçi bir eleştirisini yapmak olduğunu söyledi.

Konferans boyunca eleştirel gerçekçiliğe en mesafeli bildiri ise John Roberts'dan geldi. Roberts "Soyutlama: Sempatik bir Marksist Eleştiri" başlığını taşıyan ve aslında eleştirel gerçekçiliği pek de 'sempatik' bak-

tuğu söylenemeyecek olan bildirisine, eleştirel gerçekçiliğin temel yöntemi sayılan soyutlamanın Marksist soyutlamadan farklı olduğunu söyleyerek başladı. Roberts ayrıca Bhaskar'ın diyalektik nosyonunu da eleştirerek; Bhaskar'ın diyalektiğinin temelinde 'yokluk' kavramını alarak, diyalektiğin temelinde varlık ile yokluk arasındaki çelişkili birliği koyan Hegel'i hatalı biçimde yorumladığını iddia etti. Roberts'ın diğer bir itirazı 'bütünlük' kavramıyla ilgili oldu. Ona göre, Marx nesnelere sistematik bir bütünlük içinde görmekle birlikte, belirleyici uğraşı ayırt etmekten geri durmaz. Oysa Bhaskar'ın diyalektik eleştirel gerçekçiliği (yani *Dialectic*'den sonraki eleştirel gerçekçiliği) lineer ve ilerlemeci nesnelere söz konusu eder. Tartışma bölümünde, Roberts'ın argümanlarına çeşitli itirazlar geldi. Bunlardan biri, eleştirel gerçekçiliğin somut-soyut-somut çizgisini izleyen soyutlama yönteminin Marx'ın yöntemiyle tümüyle uyumlu olduğu biçimindeydi. Ayrıca diğer bir eleştiri, Roberts'ın sistematik bütünlük üzerine yaptığı vurgunun dogmatik bir nitelik taşıdığı yolundaydı. Aynı oturumda söz alan Andrew Brown ise "Gerçekçi Felsefeyi Geliştirmek: Eleştirel Gerçekçilikten Materyalist Diyalektiğe" adlı bildirisinin önemli bir kısmını, aslında temel argümanı için çok da hayati olmamasına rağmen, Bhaskar'ın eleştirileri karşısında Hume'u savunmaya ayırdı. Bhaskar'ın Hume'u mutlak bir kesinlikte ısrar ettiği için eleştirdiğini belirterek, insan zihninden bağımsız bir gerçeklik varsa, nesneye dair kapsamlı bir bilginin asla elde edilemeyeceğini, bunun da yüksek düzeyde bir belirsizlik getirdiğini söyledi ve bu açıdan Hume'un kesinlik sorununa yaklaşımının daha sağlıklı olduğunu idda etti. Brown'un eleştirel gerçekçilik-Marksizm ilişkisi açısından altını çizdiği en önemli şey ise, eleştirel gerçekçiliğin nesne ve kavram arasındaki farkı sürekli vurgulamasının, bu felsefeyi Marksistler açısından çekici yapan temel şey olduğu tespitiydi. Tartışma bölümünde daha çok Brown'ın Hume'a ilişkin söyledikleri tartışıldı. Kendisine insan zihninden bağımsız bir gerçeklik oluşunu nesnelere hakkında hiç bir şey bilmemek olarak algıladığı ve yine bu çerçevede kullandığı bilgi nosyonunun mutlak bir bilgi olduğu, oysa bilginin aslında pratik bir şey olduğu ve bu yüzden mutlak ve pratik olmayan bir bilgi üzerinde ısrar etmenin anlamsız olduğu yolunda eleştiriler yöneltildi.

Konferansın 'kritik' oturumlarından birini, Roy Bhaskar, Margaret Archer ve Andrew Sayer'ın 2000 yılı içerisinde çıkan kitaplarını değerlendirdikleri toplantı oluşturdu. Bu üçlüden özellikle Sayer üzerinde durmak yerinde olacaktır, zira Sayer, gerek bu oturum gerekse kapanış oturumundaki, sosyal bilimlere pratiğini sürekli olarak öne alan yaklaşımı, eleştirel gerçekçiliği sosyal bilimlerdeki diğer felsefi ve metodolojik eğilimler bağlamında tartışmaktaki ısrarı ve anlaşılır üslubuyla bazen gerçeğinden fazla uzayan felsefi tartışmalardan sıkılan ve "Eleştirel gerçekçilik neyi değiştirir?" sorusuna hakiki bir cevap arayanlar için bir 'vaha'

oluşturuyordu. Sayer bu iki oturumda yaptığı konuşmalarda, eleştirel gerçekçiliğin içine kapanmaması gerektiğinin altını çizerek, özellikle de yakın zamanlarda sosyal bilimlerde hakim olan 'irrealist' akımlarla mücadele edilmesinin aciliyetine değindi. Ayrıca yine, eleştirel gerçekçi ya da gerçekçi sıfatıyla anılması da, kimi sosyal bilimcilerin çalışmalarının eleştirel gerçekçi bir perspektiften yorumlanmalarının mümkün olduğunu da söyledi. Sayer'ın bu çerçevede verdiği temel örnekse, Pierre Bourdieu oldu. Bourdieu'nün çalışmalarında pek çok gerçekçi varsayım olduğunu söyleyen Sayer, eleştirel gerçekçilik içerisinde mutlaka Bourdieu ve benzer sosyal bilimcilerin çalışmalarıyla ilişki kurma yönünde adımlar atılması gerektiğini söyledi. Öyle görünüyor ki Sayer, *Method in Social Science: A Realist View* (1992) ve *Realism and Social Science* (2000) kitaplarıyla ve pek çok makalesiyle yaptığı gibi, eleştirel gerçekçilik perspektifinin en pratik yönelimli ve sosyal bilim pratiği açısından da en 'faydalı' temsilcisi olmayı sürdürecektir.

Notlar

1 Joseph'in kongrede sunduğu bildiriye temel alarak yazdığı makaleyi Praxis'in bu sayısında okuyabilirsiniz.